

Using material found on the Internet, this paper presents an analysis of the adaptation process of these borrowings-neologisms by languages-recipients at a phonological, grapheme-orthographical, morphological, grammatical and lexical-semantic.

Keywords: Ukrainian language, Russian language, English language, borrowing word, neologism, extralinguistic factors, language-resource, language-recipient.

УДК 811,161.2'367.335'37

Рула Н.В.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ТИПОЛОГІЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті удокладнено аспекти семантико-синтаксичної організації складносурядних речень, акцентовано на ролі сполучників у вираженні типів семантико-синтаксичних відношень. Обґрунтовано поділ складносурядних речень на три групи: конструкції з семантичними сполучниками, з асемантичними сполучниками, безсполучникові складносурядні речення. У межах кожної з груп розглянуто семантичні різновиди.

Ключові слова: складносурядне речення, семантико-синтаксична взаємозалежність, семантичний сполучник, асемантичний сполучник, безсполучникове складносурядне речення.

Постановка проблеми в контексті сучасної лінгвістики. У традиційних граматичних розвідках, присвячених дослідженню складносурядних конструкцій в українській мові, відсутнє чітке розмежування аспектів вивчення речення як основної синтаксичної одиниці, а саме: формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного. Ще з часів російської граматики М. Греча, а також українських граматик С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, І. Нечуя-Левицького, В. Сімовича, О. Синявського та інших за класифікації складносурядних речень було зацентовано на змістових відношеннях між предикативними частинами. Аналогічний принцип класифікації спостерігаємо й у інших слов'янських граматиках. До 90-х років ХХ сторіччя в українському мовознавстві був усталеним поділ усіх складносурядних конструкцій на єднальні, протиставні та розділові відповідно до типу сполучника між поєднуваними складниками речення. Згодом у межах цієї класифікації додали інші типи складносурядних конструкцій: градаційні [1; 7; 11], пояснювальні [7], приєднувальні [1; 3], пояснювально-приєднувальні [3]. А. Загнітко такі розбіжності в граматичних працях за аналізу досліджуваних речень пояснює неадекватністю смислового ядра, що виступає основою класифікації [3, 340]. Прихильники класичного синтаксису оминають увагою структурні особливості різних типів складносурядних речень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із появою функційно-категорійної граматики змінюється підхід до вивчення складних речень загалом і складносурядних зокрема. І. Вихованець, який стоїть у витоків функційної теорії, з метою «переборення граматичної традиції щодо нерозрізнення окремих формальних характерних відмінностей між класами складносурядних речень» пропонує розглядати конструкції відкритої та закритої структур [1, 289]. Такі типи стосуються не тільки власне формальних ознак складносурядної конструкції, але й семантичних характеристик.

Із позицій синтаксису залежностей розглядає складносурядні речення Т. Масицька, пропонуючи за розгляду цих конструкцій використовувати нові поняття – «формально-синтаксична взаємозалежність» та «семантико-синтаксична взаємозалежність». Дослідниця зазначає, що «семантико-синтаксичну залежність компонентів в складних конструкціях експлікують сполучники й сполучні слова» [4, 30]. Т. Масицька виділяє в реченнях із семантичними сполучниками зіставну, протиставну, розділову, приєднувальну, градаційну та обмежувальну семантику, а в конструкціях із асемантичними сполучниками – темпорально-темпоральну, причиново-наслідкову або умовно-наслідкову семантику [4].

У типологію семантико-синтаксичних взаємозалежностей предикативних частин складносурядних речень Т. Масицької вносить певні корективи Р. Христіанінова. Дослідниця

вважає, що темпоральна семантико-синтаксична взаємозалежність є базовою для всіх типових складносурядних речень, що й пояснює поєднання в одну конструкцію двох та більше граматично незалежних одна від одної предикативних частин. У специфічних складносурядних реченнях Р. Христіанінова виділяє темпоральну та взаємозалежність «основне – додаткове» [10]. Дослідниці також належить наукова стаття про семантико-синтаксичні різновиди безсполучникових складносурядних речень [9].

Усі зазначені вище мовознавчі розвідки удокладнюють учення про складносурядне речення. У деяких із них звернено увагу на роль сполучних засобів не тільки в формально-синтаксичній структурі досліджуваних конструкцій, але й у семантико-синтаксичній. Проте окремої граматичної праці, присвяченої виокремленню семантичних типів складносурядних речень на основі сполучникового та безсполучникового зв'язків, ще не було, що зумовлює актуальність пропонованої статті.

Формулювання мети статті. Метою цієї наукової розвідки є удокладнення відомостей про складносурядні речення, аналіз семантико-синтаксичної організації досліджуваних конструкцій, а також виокремлення груп складносурядних речень на основі формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних функцій сполучників, безсполучникового зв'язку та виділення в межах цих груп семантичних різновидів.

Виклад основного матеріалу. За характеристики складносурядних речень насамперед говорять про автономність предикативних частин у його складі, часом навіть не уточнюючи, про яку саме незалежність йде мова. Про нульовий напрям залежності як характерну ознаку сурядного зв'язку можемо говорити лише стосовно формально-граматичної структури речення, хоча й граматична незалежність компонентів, поєднаних сурядністю, не є абсолютною, оскільки складносурядні конструкції складаються не з простих речень, а з предикативних частин, які граматично взаємозумовлені. Про взаємодію предикативних частин, яка відображена формальними репрезентантами, говорить А. Загнітко [3, 338]. Слушною є думка І. Вихованця про те, що формою сурядного зв'язку є незалежна координація. Підтримуючи його твердження, Т. Масицька вводить поняття формально-синтаксичної взаємозалежності предикативних частин у складносурядному реченні [4].

За розгляду семантико-синтаксичної структури складносурядного речення потрібно брати до уваги те, що речення є функційно-комунікативним цілим. Мовець спочатку на рівні мислення, а потім уже на рівні мовлення творчо концептуалізує картину світу, створює систему залежностей між ситуаціями дійсності, предметами, явищами. На думку А. Грищенка, «... у складносурядному реченні поєднуються не довільні прості речення, а лише такі складові частини, що повідомляють про пов'язані відповідним чином явища дійсності і становлять комунікативну єдність» [8, 388]. Складносурядна конструкція – це результат мисленнєвих процесів. Взяті окремо одна від одної предикативні частини набудуть уже нового значення та інтонаційного оформлення. Тому влучним є запропонований Т. Масицькою термін семантико-синтаксичної взаємозалежності на позначення міжчастинного відношення в конструкціях, поєднаних сурядним зв'язком [4].

У мовознавчій літературі значення сурядних сполучників інколи зводять лише до граматичної функції, залишаючи поза увагою той факт, що спеціалізовані сполучники, зокрема семантичні, є двофункційними, оскільки оформлюють не лише сурядний зв'язок у конструкції, але й тип семантико-синтаксичних відношень. «Змістова структура семантичних сполучників виступає безпосереднім елементом семантики складносурядного речення і визначає його семантико-синтаксичну організацію» [1, 298].

Традиційно виділяють три групи сурядних сполучників: єднальні, протиставні, розділові. Проте постійний розвиток граматичної системи сучасної української мови привів до вдосконалення та деталізації вчення про ці сполучні засоби. На сьогодні виділяють шість груп сурядних сполучників, які є маркерами відповідних семантико-синтаксичних відношень: єднальні, протиставні, зіставні, розділові, градаційні, приєднувальні [2, 349].

Говорячи про те, що окремі сурядні сполучники є граматично неоднорідними та характеризуються широким спектром вираження смислових відношень, А. Загнітко слушно

зауважує: «Видається доцільним при розгляді смислових відношень між предикативними частинами у складносурядних реченнях відштовхуватися від типу сполучника, використаного для поєднання його компонентів» [3, 345]. Оскільки семантико-синтаксичні функції конкретизуються відповідно до групи сурядних сполучників, то логічним є виокремлення семантичних груп складносурядних речень відповідно до засобу зв'язку. Отже, усі конструкції, поєднані сурядним зв'язком, пропонуємо поділити на три групи: речення з семантичними сполучниками, речення з асемантичними сполучниками та безсполучникові складносурядні речення.

Із-поміж семантичних типів складносурядних речень, предикативні частини яких поєднані семантичними сполучниками, виділяємо такі:

1) речення з семантикою зіставлення, у яких зіставлені два змісти неконтрастного плану: *Він залишився ночувати на яхті, а я, подякувавши за гостинність, вирушив на трасу ловити таксі (І. Роздобудько);*

2) речення з протиставною семантикою, у яких протиставлені два змісти контрастного плану. Іноді протиставне відношення може ускладнюватися іншими семантичними відтінками, наприклад значенням допусту чи компенсації: *Ірина не може примусити себе випити це молоко, але процедура обов'язкова для всіх і відмовитися від неї не можна (Н. Сняданко) – значення протиставлення; Столик розлетівся, укрит підлогу ясним склом, та Нані не зупинялася (Люко Дашвар) – протиставно-допустова семантика; Звичайно, вигляд не аж-аж, зате економія яка - і в часі, і в коштах! (О. Гончар) – значення компенсації;*

3) речення з розділовою семантикою, які вказують на чергування дій, явищ, станів або на реальний вияв тільки одного з перерахованих явищ: *То постачальники тканини не відвезли вчасно, то Злата виявила брак в останній партії білих сарафанів, то Надя-закрійниця на роботу прибігла бліда, як та примара (Люко Дашвар) – чергування ситуацій; Або буде наше весілля, або його зусім не буде (В. Лис) – взаємовиключення подій;*

4) речення з семантикою градації, у яких спеціалізовані сполучники посилюють змістове значення предикативної частини у постпозиції: *Не тільки тернуть ноги, а й терпне душа (З усного мовлення);*

5) речення з семантикою приєднання. До цього різновиду зараховуємо ті сполучникові складносурядні речення, у яких функціонують спеціалізовані семантичні сполучники *та й, а також*: *Не такий настрої мав будівничий, та й серйозна розмова двох поважних людей варта поваги (О. Ільченко); Усі мешканці села зберуться цього дня в клубі, а також сюди прийдуть високоповажні гості (З усного мовлення);*

6) складносурядні речення з семантикою заперечення. Останню передають єднальні повторювані сполучники *ні – ні, ані – ані*: *Ні він до Польщі не поїде, ні Кишиштоф до їхнього села... (В. Лис).*

Виділення останнього різновиду потребує пояснення. У традиційній граматиці сполучники *ні – ні, ані – ані* відносять до єднальних. Більшість мовознавців схиляються до думки, що ці сполучні засоби посідають проміжне місце між семантичними та асемантичними сполучниками та «посилюють заперечення у заперечних складносурядних реченнях» [1, 302]. За К. Шульжуком, сполучники *ні – ні, ані – ані* виражають «подвійне заперечення» [11, 239]. Погоджуємось з А. Грищенком з приводу того, що ці сполучні засоби «надають заперечного значення всій синтаксичній конструкції» [8, 392], тому вважаємо за потрібне зарахувати їх до семантичних сполучників. До того ж із-поміж виписаного нами фактичного матеріалу не знаходимо речень з іншими семантичними характеристиками, окрім заперечної.

Другу групу складносурядних конструкцій складають речення, предикативні частини яких поєднані асемантичними сполучниками. У цій групі виокремлюють такі семантичні різновиди:

1) речення з семантикою власне-темпоральності. Цей різновид репрезентований конструкціями зі значенням переліку одночасних або послідовних у часі подій, явищ, станів: *Я вже сиділа у приймальні, і моє лице, коричневе з переляку, дуже пасувало за кольором до шкільної сукенки (Н. Шевченко) – відношення одночасності; Очі не видержують, заколихують повіками, і дві сльози викочуються поза її береги (І. Вільде) – послідовність дій;*

2) речення з перелічуванням бажаних або можливих за певних умов дій, станів. У таких структурах присудки не мають відношення до часу та виражені в умовному або наказовому способі: *На рідній землі я б не знала туги й життя моє було б щасливим (З усного мовлення);*

3) речення з семантикою каузальності, для яких характерні двобічні причиново-наслідкові або умовно-наслідкові відношення між предикативними частинами: *Я напружуюсь, і філіжанка тремтить у моїх пальцях (І. Роздобудько) – причиново-наслідове відношення; Виростеш – і віддадуть (В. Лис) – семантика умови-наслідку;*

4) речення з семантикою приєднання, у яких функціонують асемантичні сполучники *і, а* та інші, що набувають приєднувального значення лиш у відповідному контексті: *Галасливі зграйки школяриків, – і де їх стільки береться? (Т. Белімова);*

5) речення з семантикою обмеження, у яких зміст другої предикативної частини обмежує ступінь вияву подій, явищ у першій: *Він ледве не вполював того вепра, і тільки прикра випадковість завадила йому (З усного мовлення);*

б) речення з семантикою виділення. У таких структурах у другій предикативній частині виділені подія, явище з-поміж тих, про які йде мова в першій предикативній частині: *Але Ейсава та його домашні відтоді децю змінили свою думку щодо мовчазного раба і не доручали вже йому брудної роботи, і навіть задержуватий Дан (надто ж задержуватий Дан) не вимагав від Гура знімати йому сандалії чи виносити помії. (М. Соколян);*

7) речення з семантикою невідповідності однієї ситуації іншій: *Йй хотілося плакати, і водночас було легко на душі (В. Лис).*

Третю групу становлять безсполучникові складносурядні речення. Деякі синтаксисти заперечують зарахування частини безсполучникових конструкцій до складносурядних речень. Так, І. Слинко виділяє ці речення з-поміж інших, на протигагу сполучниковим, називаючи їх складними безсполучниковими комунікатами та зазначаючи, що «це особливі синтаксичні одиниці, що більшою чи меншою мірою співвідносні із складними сполучниковими реченнями, але не мають граматичних моделей та парадигм, які б створювалися сполучниками чи відносними словами» [7, 632]. Ці конструкції виведені за межі речень і в праці «Російська граматики» (1980) [6].

У мовознавчих працях знаходимо згадки по безсполучникові сурядні конструкції як про проміжні. А. Загнітко припускає, що «безсполучникові складні речення з часовими відношеннями між частинами можна віднести до таких, що прямують до складносурядних речень, але в силу формального неокреслення і невизначеності значення становлять площину потенційного вияву сурядності» [3, 339].

Підтримуємо думку тих дослідників, які вважають, що сполучники не є обов'язковим формальним елементом, оскільки крім граматичного зв'язку існує ще семантичний та комунікативний. Зокрема, ще в «Граматиці російської мови» М. Осадци (1862) до способів сполучення складносурядних речень зараховано «зв'язок лише в думці», тобто безсполучниковий [5]. І. Вихованець наголошує, що безсполучникові складносурядні речення так само, як і сполучникові, є формально-синтаксичними варіантами складносурядних конструкцій із часовими відношеннями [1, 305]. Схожі міркування висловлюють Л. Кадомцева [8], К. Шульжук [11].

Зібраний та проаналізований нами фактичний матеріал свідчить про розширення змістового кола безсполучникових складносурядних речень та зарахування до них інших семантичних різновидів, окрім згадуваних у граматичних розвідках конструкцій з

відношенням одночасності та послідовності дій, процесів, станів. Слідом за Р. Христіаніною [9] з-поміж таких складносурядних конструкцій виділяємо:

1) речення з темпоральною семантикою: *Страх б'ється в її грудях, сльози заливають очі... (Ю. Винничук)* – одночасний перебіг подій; *І справді – невдовзі помчала зграйка куланів, потім, трохи повільніше, пробігли джейрани (О. Ільченко)* – послідовність подій;

2) речення з семантикою перелічування. Цей різновид охоплює структури, аналогічні до сполучникових з такою ж семантикою, з присудками умовного або наказового способу: *Хай над нами в нестямі вітрила пливуть зволожнілі, Хай над нами в нестямі гойдається дзвін голубий (В. Стус);*

3) речення із сумісністю дій, у яких предикативні частини поєднані одним предметом думки: *А на столі високого поліційного чина протяг ворухив купку газет, кожна з них нагадувала про сьогоднішню дату – 20 серпня 1904 року (О. Ільченко);*

4) речення із значенням наслідку: *Цитую по пам'яті, тому можлива неточність (П. Загребельний);*

5) речення з обмежувальним значенням: *Піски білі, ніким не ходжені, тільки слід пташиних лапок лежить уздовж берегів візерунками (О. Гончар);*

6) речення з семантикою зіставлення: *Лідка вертиться по хаті, як бджола по леваді, Дарка приводить до порядку своє довге, бунтівниче волосся (І. Вільде);*

7) речення з семантикою протиставлення: *Одна – дитина ще, друга – вже жінка з пробитим серцем (І. Вільде);*

8) речення з семантикою приєднання: *Будівничого тішила сім'я, додавали наснаги й невеликі, проте постійні замовлення (О. Ільченко)* – семантика доповнення.

Висновки та перспективи дослідження. Складносурядні конструкції в сучасній українській мові представлені сполучниковими та безсполучниковими реченнями. Усі ці структури розпадаються на три групи: речення з семантичними сполучниками, речення з асемантичними сполучниками та речення, предикативні частини яких поєднані безсполучниково. Кожна група репрезентована семантичними різновидами. Так, перша група охоплює конструкції з семантикою зіставлення, протиставлення, розділовості, градації, приєднання (тільки речення із семантичними сполучниками та й, а також), заперечення. До другої групи входять речення із значенням власне-темпоральності, перелічування, каузальності, приєднання (тільки конструкції з асемантичними сполучниками *і, а* та іншими), обмеження, виділення, невідповідності. Третю групу становлять конструкції з темпоральними, перелічувальними відношеннями, сумісністю дій, а також із чітко вираженою зіставною, протиставною, обмежувальною, наслідковою та приєднувальною семантикою. Наведені в статті положення перспективні для подальшого дослідження складносурядних речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник для студ. філол. фак. вуз.] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : [академ. граматика укр. мови] / І. Вихованець, К. Городенська ; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Мацицька Т. Є. Семантико-синтаксичні реченнєві залежності в сучасній українській літературній мові : дис...док. філол. н.: 10.02.01 / Мацицька Тетяна Євгенівна. – К., 2017. – 444 с.
5. Осадца М. Грамматика русского языка / Михаил Осадца. – Львов : в печатни Института Ставропигийского, 1862. – 288 с.
6. Русская грамматика / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
7. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : [навч. посібн.] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
8. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.

9. Христіанінова Р. О. Семантико-синтаксичні різновиди безсполучникових складносурядних речень у сучасній українській мові / Раїса Христіанінова // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журнал / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – №1. – С. 263–274.
10. Христіанінова Р. О. Співвідношення змістів предикативних частин у складносурядних реченнях / Христіанінова Раїса Олександрівна // Мовознавчий вісник : збірник наук. праць / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2016. – Вип. 21. – С. 118–126.
11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

REFERENCES

1. Vykhovanets, I. R. (1993). Ukrainian Grammar: Syntax. Kyiv: Lybid (in Ukr.)
2. Vykhovanets, I. R. (2004). Theoretical Morphology of Ukrainian Language. Kyiv: Pulsary (in Ukr.)
3. Zahnitko, A. P. (2001). Theoretical Grammar of Ukrainian Language: Syntax. Donetsk: DonNU (in Ukr.)
4. Masytska, T. (2017). Semantic and Syntactic Sentence Dependencies in Modern Ukrainian Literary Language. Kyiv (in Ukr.)
5. Osadtsa, M. (1862). Russian Grammar. L'viv: v pechatny Ynстыtuta Stavropyhyiskoho.
6. Shvedova, N. Iu. (1980). Russian Grammar: Syntax. Moskva: Nauka (in Russ.)
7. Slynko, I. I. (Ed.). (1994). Syntax of Modern Ukrainian Language: Problematic Questions. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.)
8. Bilodid, I. K. (Ed.). (1972). The Modern Ukrainian Literary Language: Syntax. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
9. Khrystianinova, R. O. (2014). Semantic and Syntactic Varieties of Asyndetic Compound Sentences in Modern Ukrainian Language. Typolohiia ta funktsii movnykh odynyty (Types and functions of language units), 1, 263–274 (in Ukr.)
10. Khrystianinova, R. O. (2016). The Correlation of the Contents of Predicative Parts in Compound Sentences. Movoznavchyi visnyk (Linguistic Newsletter), 21, 118–126 (in Ukr.)
11. Shulzhuk, K. F. (2004). Syntax of Ukrainian Language. Kyiv: Akademiia (in Ukr.)

The article deal with aspects of semantic-syntactical organization of compound sentences, the role of conjunctions in expression semantic-syntactical relation is emphasized. Argued the division of compound sentences on three groups: structures with semantical conjunctions, nonsemantical conjunctions, conjunctionless sentences. Semantical varieties in each group are considered.

Keywords: compound sentence, semantic-syntactical relation, semantic conjunction, nonsemantical conjunction, conjunctionless sentence.

УДК 811.161.2'282.(477.87)

Харківська О.В.

ДЕЩО ПРО СИНОНІМІЮ ТА ОМОНІМІЮ СУФІКСІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

У статті розглядається синонімія та омонімії суфіксів в українських говорах Закарпаття. Описано основні поняття та подано характеристику омонімічних та синонімічних суфіксів у говорах Закарпаття.

Ключові слова: словотвірна омонімія, словотвірна синонімія, омонімічний суфікс, синонімічний суфікс, українські говори Закарпаття.

Синоніми та омоніми в українській мові розповсюджене явище і не викликає жодних сумнівів та заперечень. Якщо ж говорити про синонімію та омонімію суфіксів, то це складний і неоднозначний факт, а тим паче на рівні діалектів.

Поняття суфіксальної омонімії тісно і безпосередньо пов'язане з полісемією (багатозначністю) суфіксів. Саме таких суфіксів у сучасній українській літературній мові, а відповідно і в діалектах – найбільше. У сучасній українській літературній мові **словотвірна омонімія** – це співвідношення спільнокореневих похідних слів, за яких вони мають різні значення як наслідок омонімії словотворчих засобів. Наприклад: суфікси *-ит-* (*банд-ит* і *імен-ит-ий*), *-ин-* (*груз-ин* – *бог-ин-я* – *пташ-ин-ий*) [1, 111–112]. На думку І.Ковалика, «у межах афіксальної омонімії слід відмітити два типи словотворчої омонімії: 1) суфіксальну, 2)